

Vluchten. Huis en vaderland halsoverkop verlaten. Het is traumatische gebeurtenis die een mensenleven in een mum van tijd overhoop gooit. Zo was het ook op 8 augustus 1914, toen de Eerste Wereldoorlog losbarstte. Het Duitse leger rolde over het neutrale België als een pletwals. Meer dan een miljoen Belgen vluchtten naar Nederland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Ruim een half miljoen van hen bleef het einde van de oorlog afwachten in ballingschap.

Hoe werden de vluchtelingen in hun gastland opgevangen? Konden kinderen naar school en volwassenen aan het werk gaan? Was er mogelijkheid tot ontspanning? Kortom, hoe beleefden mensen de lange jaren in ballingschap? Dit boek biedt een prangend beeld van de grootste exodus uit onze geschiedenis.

12345678901213

BELGEN OP DE VLUCHT

EXODUS

1914-1918

TIJDSBEELD & PIÈCE MONTÉE

EXODUS

OP DE VLUCHT VOOR DE OORLOG 1914-1918

ANTWERPEN, 8 OKTOBER 1914

De tranen vloeiden uit mijne oogen als ik van hen afscheid nam. Op het ogenblik dat ik dees schrijf heb ik van hen nog niets gehoord en dat is nu al drij weken. Zoo gij kunt denken hoe mijn hart er naar verlangt iets van hen te vernemen. [...] en zoo gingen wij tot op Oostruweel bijna bezwijkend onder mijnen last en daar begon mijne vrouw ook te klagen dat het toch zoo zwaar begon te wegen zoo al twee uren te marscheeren met ons kind op haren arm[...]

PETRUS A. MEURIS, vluchteling uit Antwerpen, dagboek

EEN UITGAVE VAN TIJDSBEELD & PIÈCE MONTÉE GENT, 2014

EEN UITGAVE VAN TIJDSBEELD & PIÈCE MONTÉE GENT, 2014

EXODUS

- blz. 2 **De pontonbrug tussen het Steenplein en Sint-Anna, oktober 1914**
- blz. 4 **Vluchtelingen op het Rogierplein aan het Noordstation in Brussel, augustus 1914**
- blz. 6 **Peter Paul Rubens' De Hemelvaart van Maria wordt uit de Antwerpse kathedraal
gehaald en in veiligheid gebracht, september-oktober 1914**

EXODUS

BELGEN OP DE VLUCHT 1914-1918

TIJDSBEELD & PIÈCE MONTÉE

UITGEGEVEN NAAR AANLEIDING

VAN DE TENTOONSTELLING

EXODUS

in het MAS | Museum aan de Stroom, naar aanleiding
van 'Antwerpen 1914-1918' van het Vredescentrum Antwerpen

UITGEVER

Tijdsbeeld & Pièce Montée, Gent
onder leiding van Ronny Gobyn en Rik Jacques

AUTEUR

Michaël Amara

HISTORISCHE GETUIGENISSEN VERZAMELD DOOR

Piet Chielens en Kristin Van Damme

VERTALING

Barbara Costermans, Tijdgeest, Gent

COÖRDINATIE

Bregje Provo, Tijdsbeeld & Pièce Montée, Gent

VORMGEVING

Janpieter Chielens, Tijdgeest, Gent

DRUK

Die Keure, Brugge

D/2014/9045/5

ISBN 9789490880071

© 2014, Tijdsbeeld & Pièce Montée, Gent;

In Flanders Fields Museum, Ieper; en de auteur

Geheel herwerkte uitgave van *Vluchten voor de oorlog. Belgische vluchtelingen 1914 – 1918*,
voor het eerst uitgegeven door het Davidsfonds, Leuven 2004,
in licentie van Tijdsbeeld & Pièce Montée

OMSLAGILLUSTRATIES

Vluchtelingen op het perron in Aalst, 1914 (zie blz. 56)

De pontonbrug tussen het Steenplein en Sint-Anna, oktober 1914 (zie blz. 2)

Duizenden vluchtelingen proberen per boot of via de pontonbrug
over de Schelde Antwerpen te verlaten, 7-10 oktober 1914 (zie blz. 48)

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd
gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

14

ZO TROKKEN ZIJ HET VERHAAL VAN EEN UNIEKE VOLKSVERHUIZING IN BELGIË

MICHAËL AMARA

45

GETUIGENISSEN

VERZAMELD DOOR

PIET CHIELENS EN KRISTIN VAN DAMME

Toen, met de beschieting van Antwerpen, begin oktober 1914, de Grote Uittocht begon naar Noord en West, heeft menigeen zich angstig afgevraagd wat er van die stuurloze zwerverstroep zou moeten geworden. In radeloze, schichtige vlucht werden zij door onheil en rampen de brede baan opgedreven naar het onbekende, dat lag waar niemand wist en waar men toch heen wou, omdat daar hoop op verademing was en zekerheid. Een loze streep aan de horizon was het, die niemand zag, maar ieder instinctmatig voelde. Beladen met de drukkende last van hun have en hun hopeloosheid, togen zij de donkere dagen en de nog somberder nachten in. Een stoet van verdwaasden en ontredderden, slepend langs wegen en landen en luchten, een striemende aanklacht tegen de gruwelen van de oorlog, een opgejaagde kudde van wrokkende gedachtelozen, voortgestuwd door de zucht naar zelfbehoud buiten de verschrikkingen van granaatscherf en bom, van moord en brand, zo trokken zij.

R.W.R. VERDEYEN, *BELGIË IN NEDERLAND 1914-1919*, DEN HAAG, 1920

ZO TROKKEN ZIJ

HET VERHAAL VAN EEN UNIEKE VOLKSVERHUIZING IN BELGIË

MICHAËL AMARA

AL SINDS MENSENHEUGENIS slaan mensen op de vlucht voor conflicten. Zo ook op 4 augustus 1914, toen het Duitse leger het neutrale België binnenviel. Duizenden burgers verlieten hun thuis om aan de gevechten, de vernielingen en de dood te ontkomen. Op het hoogtepunt van de strijd zochten meer dan anderhalf miljoen Belgen hun toevlucht in Nederland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Bijna 600.000 van hen bleven er tot het einde van de oorlog. Ze vormden als het ware een diaspora die in de Belgische geschiedenis zijn weerga niet kent.¹

INVASIE EN UITTOCHT

OP DE VLUCHT VOOR OORLOGSGEWELD EN TERREUR

Meer dan elk ander conflict uit die tijd staat de Eerste Wereldoorlog in ons geheugen gegrift als een stellingoorlog. Toch was België tijdens de eerste weken het toneel van een verwoede bewegingsoorlog. In bijna alle streken van het land vonden bloedige gevechten plaats, waarbij weinig eerder gebruikte middelen werden ingezet. De voortdurende infiltraties van het Franse en Britse leger, de terugtrekking van het Belgische leger en de snelle voortgang van de Duitse troepen brachten de oorlog tot in de meest afgelegen dorpen.

Aanvankelijk sloegen zij die onmiddellijk en rechtstreeks met de oorlog werden geconfronteerd op de vlucht. Het verlangen naar een schuilplaats en de angst om onder de bommen of onder een kogelregen terecht te komen, waren meestal voldoende om de eerste uittochten teweeg te brengen. Voor velen beantwoordde de exodus aan het instinct tot zelfbehoud, en omdat de Belgen al generaties lang in vrede leefden, was de angst des te groter.

Tijdens de eerste dagen veroorzaakten de massale bombardementen op de Luikse regio zoveel paniek dat duizenden bange burgers zich in kelders gingen verstoppen. Anderen namen dan weer de wijk richting Leuven, Tienen of Brussel. Eind augustus 1914 hadden bloedige gevechten rond Charleroi en Bergen dezelfde gevolgen. Te midden van het wapengekletter en de chaos die de terugtocht van de geallieerde troepen veroorzaakte, zagen hele dorpen tussen Samber en Maas hun bevolking naar Frankrijk vertrekken.

Hoe hevig de gevechten ook waren, toch kunnen ze niet de enige oorzaak van de enorme migratiestroom zijn geweest. De vrees voor wangedrag van Duitse soldaten droeg ook bij tot de exodus. Vanaf hun aankomst op Belgisch grondgebied bezondigden de Duitse troepen zich aan machtsmisbruik tegenover de burgerbevolking. Standrechtelijke executies, gijzelingen, gebruik van menselijke schilden, plunderingen, niets bleef haar bespaard. Onder het voorwendsel de activiteiten van vermeende francs-tireurs te willen lamleggen, zette het Duitse leger resoluut een politiek van terreur en intimidatie in. Een vaststelling drong zich op: het statuut van burger hield geen enkele bescherming in. Iedereen kon slachtoffer worden van de Duitse misbruiken, materieel of fysiek. De aanwezigheid van de vijand vormde een gevaar op zich.

Op 8 augustus 1914, amper vier dagen na het begin van de invasie, hadden de Duitsers al bijna 850 burgers doodgeschoten en meer dan 1.300 gebouwen opzettelijk in brand gestoken.² Daarom zocht de bevolking van talrijke dorpen haar heil in de vlucht. Rond 20 augustus 1914 hadden al 6.000 Belgen, voornamelijk uit Luik en omgeving, een toevlucht gezocht in Nederlands-Limburg.³ De paniek over het Duitse gedrag breidde zich snel uit over het hele land, omdat de eerste getuigen hun verhaal in geuren en kleuren voortvertelden. Tijdens de laatste tien dagen van augustus vond er soms zelfs een uittocht plaats in gebieden die vrijwel bespaard waren gebleven van gevechten. Zo deden zich op 24 augustus in Vlaanderen migratiestromen voor die bekend staan onder de naam ‘Vliegende Maandag’. Ze getuigen van de uiterst gespannen toestand waarin de burgerbevolking zich bevond.⁴ De paniek die op de ochtend van die dag in Denderleeuw ontstond, verspreidde zich razendsnel in de hele omgeving en gaf het startsein voor de vlucht, lang voordat de streek door gevechten getroffen werd. Van dorp tot dorp ging het gerucht de ronde dat de Duitsers alle gezonde mannen inschakelden om aan hun zijde mee te vechten. De praatjes misten hun effect niet op een doodsbanige bevolking en leidden als het ware tot een collectieve psychose. Honderden dorpelingen trokken haastig naar Gent en Aalst.

ANTWERPEN, EEN VEILIGE HAVEN?

Op 20 augustus 1914 vielen de Duitsers Brussel binnen. De voornaamste gevechten vonden plaats in het noorden van de hoofdstad. Ondanks de terugtocht van de Belgische troepen naar de versterkte Antwerpse vesting bleef de streek het toneel van een bloedig treffen. Tijdens de laatste dagen van augustus en de eerste weken van september zorgden de verschillende uitvallen van het Belgische leger voor hevige gevechten. Steden als Mechelen en Lier werden door de Duitsers gebombardeerd. De bevolking in de driehoek Antwerpen–Dendermonde–Aarschot kreeg het hard

GETUIGENISSEN

VERZAMELD DOOR
PIET CHIELENS & KRISTIN VAN DAMME

Vluchtelingen op het Rogierplein aan het Noordstation
in Brussel, augustus 1914

Op den 1sten Augusten verspreide zich het droevig nieuws dat den oorlog verklaard was. Ik heb niet geteekend wat er al gebeurd en te ziene geweest is voor den val van Antwerpen, maar den 1sten en tot den 8 October heeft het begonnen. Er kwamen Automobils langs alle kanten: meer dan 300 passeerden alleen door ons klein dorp. Dan 2 tot 3 dagen paarden, met en zonder eetvoorraadwagens, canonnen en cardooswagens, mitralleuzen met honden en alle artillerie van den Oorlog, dat kwam al gevlucht van Antwerpen. Wij dachten nog niet op het nakende gevaar, die zoo zeere naderde, maar den dijnstag 11 october begonnen er chasseurs en piotten te komen en 't was niet anders meer of oorlogsreglement dat wij zagen: de boomen teekenen voor af te kappen, overal tranchees delven en gaten in de schoolmuren kappen voor mitralleuzen te placeeren, en elkeen begon verontrust te worden op hetgeene die er zou gebeuren en die ons te wachten stond. De angst scheen nog blijkbaar grooter op iedereens wezen wanneer men bij duizende mannen met pakken geladen zag voorbij trekken van Zevecote, Moere, Royen, Ghistel enz, ook dien ik kende, allen trokken moedeloos voorbij, gelijk naar hunne dood.

ERNEST CLARYSSE GEVLUCHT UIT SINT-PIETERSKAPELLE
NAAR TALENCE, DAGBOEK – SINT-PIETERSKAPELLE, 1 OKTOBER 1914

Wij nemen in aller haast het hoogstnodige en vluchten door de hof langs een poortje het veld in. Wanneer wij ons omkeren, zien wij reeds een geweldige brand op de plaats: 't is ons klooster en onze scholen die de barbaren eerst in brand gestoken hebben. Daarop volgt de ene brand na de andere, want binst die avond zijn meer dan dertig huizen afgebrand, waaronder ook het gemeentehuis.

FELICIEN VANHOVE, GEVLUCHT UIT ZARREN EN GEËVACUEERD NAAR NINOVE,
DAGBOEK – ZARREN, 20 OKTOBER 1914

En zijn wij er maar weder van door getrokken langs de dijk van de Schelde en daar zagen wij de stad Antwerpen geheel en al in de smoor gedompeld van de gebouwen die op dit oogenblik afbranden dat was een verschrikkelijk zicht voor eenen echten sinjoor zoo zijne stad inden brand te zien. Dan zijn wij maar voort getrokken daar wij zoo gauw mogelijk de hollandsche grenzen wilden bereiken.

PETRUS A. MEURIS, GEVLUCHT UIT ANTWERPEN NAAR DE KLINGE, DAGBOEK – ANTWERPEN, 7 OKTOBER 1914

Aan de overkant van de straat vielen de menschen zoo maar met drij en vier tegen den grond gij kunt gaan denken hoe onze beenen gingen aan het loopen en ik kon bijna niet vooruit van vele vracht van de kleeren die ik bij mij had en dan mijne vrouw met de klein op haren arm en steeds gevolgd door mijne medebewoners zoo gingen wij langs de boulevards leopold steeds de kant [...] zoo langs de dambruggestraat waar ik nog even met mijne ouders gesproken heb en in goeden moed ingegeven tot ik bij hun zou weder keeren. De tranen vloeiden uit mijne oogen als ik van hen afscheid nam. Op het oogenblik dat ik dees schrijf heb ik van hen nog niets gehoord en dat is nu al drij weken. Zoo gij kunt denken hoe mijn hart er naar verlangt iets van hen te vernemen. [...] en zoo gingen wij tot op Oostruweel bijna bezwijkend onder mijnen last en daar begon mijne vrouw ook te klagen dat het toch zoo zwaar begon te wegen zoo al twee uren te marscheeren met ons kind op haren arm en ook mijne mede vlugtende begonnen ook al te klagen over het geen zij te dragen hadden.

PETRUS A. MEURIS, VLUCHTELING UIT ANTWERPEN, DAGBOEK – ANTWERPEN, 8 OKTOBER 1914

Vluchtelingen op de Suikerrui in Antwerpen, 7 oktober 1914

blz. 48 Duizenden angstige vluchtelingen proberen per boot of via
de pontonbrug over de Schelde Antwerpen te verlaten, 7-10 oktober 1914

Men ziet de bommen vallen op Wytschaete, waarlijk het regent er schrapnels. De franse kanons worden geplaceerd aan de Vierstraat en reeds ziet men ze schieten. Bijna geheel Wytschaete vlucht in den namiddag. Men ziet verschillende branden waaronder de beide onderpastorijen. Moet de toestand nog iets verslechteren, het zal gevaarlijk worden voor Dickebusch. Vele menschen hebben reeds hun paksken gemaakt en bijna allen hun kostelijkste gedolven. Sommige boeren hebben hunne beesten verhuisd. 't Was een schrikkelijke avond voor Dickebusch en iedereen vraagt zich af. Is 't morgen onze beurt niet van te vluchten?

ACHIEL VAN WALLEGHEM, ONDERPASTOOR VAN DIKKEBUS, GEVLUCHT NAAR ROUEN, DAGBOEK – DIKKEBUS, 31 OKTOBER 1914

En ik heb s'avonds voordien (voor de vlucht) door slijk tusschen Automobils, peerden, kanons, soldaten en alles, nog naar huis gereden, gedwongen gelijk of ik het wiste dat ik ging moeten vertrekken, zonder zelfs mijn gedacht te durven zeggen aan Moeder en Vader, die ook op hun gemak niet meer waren. Maar ik kon geen goeden avond meer zeggen, want de tranen moesten uit mijnen oogen, en ik verliet alzo het ouderlijk huis.

ERNEST CLARYSSE, GEVLUCHT UIT SINT-PIETERSKAPELLE NAAR TALENCE, BRIEF AAN ZIJN BROER VICTOR – KOEKELARE, 1 OKTOBER 1914

Inwoners van Mesen verlaten hun huizen, oktober 1914

blz. 52 Dendermonde, september 1914

Puin wordt geruimd in Antwerpen, 1914

Volkstraat, Antwerpen, oktober 1914

Verwoestingen in Antwerpen, oktober 1914

IJzerenleen, Mechelen, september 1914

blz. 68 Verwoeste burgerwoning in Mechelen, september 1914

